

Om att uppfinna hjulet på nytt

Kvarteret som byggsten för staden

Jarre Parkatti

Aalto-universitetet

jarre.parkatti@aalto.fi

Abstract

Stadsplaneringen av idag eftersträvar utpräglad urbanitet, men ofta förblir urbanitetsbegreppet och dess contextualisering oklara. Begreppet kan klargöras genom att skilja arkitektonisk från social urbanitet och i fråga om arkitektonisk urbanitet, liksom i denna kvartersstudie, ta fasta på idealtypiska drag såsom slutna kvarter, finkornigt uppdelade i tomter och i hus med aktiva gatuplan. Denna prototypiska *urbana grundstruktur* kan liberaliseras enligt stadsstrukturell kontext för att tillåta bland annat fristående offentliga byggnader och, i förstadsmiljö, "hus i park". – Forskningsfrågan är vilka kvartersegenskapernas sociala, ekonomiska och ekologiskt hållbarhetsmässiga följder är för kvarterets och stadens funktion och hur etablerade urbana drag bör vägleda nyskapande planering. Även gränserna för det urbana utstakas därvid. – Teoretiskt utgår studien från att arkitektonisk urbanitet är samhällsligt viktig i och med att bebyggelsemönster influerar beteendemönster. Vid realiseringen bör ändå stadsbyggets vetenskapliga rationalitet förlikas med arkitekturens konstnärliga autenticitet. Utan att vara direkt programmatisk skiljer sig studien från rent deskriptiv forskning. Den avser i princip kunna instruera planeringen utifrån en politisk och professionell relativ konsensus (särskilt om urbanitetens önskvärdhet) samt vetenskaplig kunskap (om kvartersnedbrytningen och dess följder). Dylig forskning bör ses som principiellt bindande om den inte bestrids, trots att den rent faktiskt inte på ett sanktionerat sätt kan ingripa i pragmatisk, inte i första hand teoristyr, planering. Ståndpunkten förutsätter en i viss mening kritisk, i detta fall struktureringsteoretisk, filosofisk-teoretisk syn. – I den närmare behandlingen betonas kvarterets roll som förmedlare mellan stadens mikro- och makronivå. Därvid noteras kvarterets av kulturella tolkningar beroende, ibland tvetydiga, identitet, motstridiga krav på dess dimensionering samt komplexiteten i kvarterets inre vad gäller permeabilitet, tomtindelning, bebyggdhet och ekonomisk-sociala funktioner. Den urbana grundstrukturen tillåter olika kvartersformer och -storlekar och annan variation, som dock kan påverka graden av urban intensitet och diversitet, stadsupplevelsen och stadens funktion. Viktigast för urbaniteten är ändå att den urbana grundstrukturen respekteras där den är tillämplig, nämligen närmast i innerstaden. För en välgrundad gradering av urbaniteten bör staden zonindelas. Förutom de avgörande kategorierna innerstad och förstad ger mer finfördelade begrepp (stadskärna, centrum osv.) en antydning om rätt exploateringsgrad, möjlig utbyggnad av kvarterets inre, husens och gatans gränssnitts karaktär med mera. Sådan ofta intuitiv, men därmed svårförmedlad, kunskap främjar koherent ekonomisk-social och arkitektonisk diversitet både lokalt och inom stadsområdet. – I Helsingfors har den urbana grundstrukturen lidit något av kvartersstora hus i centrum och kvartersöppning i den nya innerstaden. Provinsstäder har avurbaniserats mer påtagligt genom nedbrytning av kvartersstrukturen i rutnätsstaden. – Redan ur arkitektonisk synpunkt är kontextokänsligt urbanitetsfrämjande tveksamt. Därtill har förstadens avskildhet och naturnärhet ett socialt värde. Av hållbarhetsskäl bör den "riktiga" staden ändå prioriteras. – Till slut presenteras en fallstudie av ett tänkt ekonomiskt-socialt gynnsamt kvartersutvecklande. Exemplet pekar på vikten av lokalt agentskap i den etablerade innerstaden med splittrat privat ägande. Strukturberoende social handling, som delvis abstraheras från, genomsyrar förvisso all stadsutveckling.

Modernismens brott med stadsbyggnadstraditionen kommer allra åskådligast till synes i dess nedbrytning av kvartersstrukturen.

Nyckelord: kvarter, stadsliv, urban design, urbanitet (stadsmässighet)

Inledning

Efter årtionden präglade av ett förortsideal har vinden vänt så arkitektonisk urbanitet eller stadsmässighet idag eftersträvas även där denna förmodat hållbara och socialt gynnsamma "rumsliga typstruktur" (Linn 1991, 66) kan synas malplacerad. Fastän urbanitetsbegreppet i dagens stadsplanering används som slagord i tid och otid har det förblivit vagt, liksom samhällsvetare (Wüst 2004; Selle 2011; Tunström 2016, 34) och någon arkitekt (Grönlund 2007) påpekat. Jag har sökt klargöra begreppet utifrån antagandet om en delad abstrakt förståelse av fenomenet som bland annat diversitet. Mer konkret torde traditionell arkitektonisk urbanitet, åtskiljbar från sociologisk, idealtypiskt karakteriseras av slutna kvarter, aktiva gatuplan och talrika, till fasaderna detaljerade och varierade hus längs gatan (Parkatti 2022). För att konkretisera min litteraturbaserade begreppsanalys och -utveckling undersöks kvarteret här närmare utifrån särskilt Björn Linn (1974; 1991), Castex m.fl. (1975a), Carmona m.fl. (2003) samt Tarbatt och Tarbatt (2020). Det är just i modernismens nedbrytning av kvartersstrukturen som dess brott med stadsbyggnadstraditionen framstår allra åskådligast. Kvarteret har ändå sällan behandlats samlat (a.a., 2) trots att det är den kanske viktigaste av stadens byggklossar.

Forskningsfrågan är hur kvartersdragen påverkar kvarterets och stadens funktion och vilka ekonomiskt-sociala och ekologiskt hållbarhetsmässiga effekter olika särdrag har. Hur bör egenskaperna prioriteras och samordnas för att skapa ur urbanitetssynvinkel optimala kvarter? Hur kan i stadsbyggnadstraditionen typologiskt grundade abstrakta kvartersdrag verka generativt framåtriktat (Devillers 1974, 18; Abarkan, 2000, 58ff) utan att utesluta (konstnärligt) nyskapande? Sådan mönsterefterbildning präglar, efter visst sentida vacklande, bland annat Amsterdam (Brouwer 2005, 246), som åter påverkat urban design internationellt.

Frågeställningen implicerar problemet med forskningens objektivitet eller bindande kraft givet dess preskriptivetsanspråk. Redan en bestämning av vad som (idealtypiskt) utmärker hävdvunnen stadsbyggnad inbegriper evaluering. En utvärdering av dragens för- och nackdelar, även om ställningstagandenas perspektivberoende klargörs, är tydligare värdeladdad. När slutligen ett urval drag som enligt en helhetsbedömning är fördelaktiga upphöjs till rättesnöre för planeringen, blir studien påtagligare normativ än samhällsvetenskap överlag. Godtycket minskar ändå av enigheten om en urban, hållbar och socialt fungerande miljö (vilket skiljer ansatsen från t.ex. utopisk-aktivistisk planeringsteori). Normativiteten låter åter studien i princip vägleda yrkesutövare, fastän pragmatism och beroenden de facto kan göra dem motståndskraftiga mot teoretiska argument. Den kan då, liksom ofta mindre explicit normativa läro- eller handböcker, principiellt tjäna ett syfte i arbetsfördelningen mellan vetenskaplig rationalitet och konstnärlighet.

I relation till det urbana kvarterets karakteristika och variation kan man fråga sig hur modifierbara dragen är enligt stadsstrukturell och miljömässig kontext samt diskutera urbanitetstänkandets gränser. Finns det, givet fördelarna som idag förknippas med regelrätt urbanitet, utrymme för motpolen suburbanitet? På vilka grunder kan mellanformer försvaras snarare än, liksom typiskt i forskningslitteraturen, bara beskrivas? Kan fastställandet av *platsanknutna* villkor (i kombination med miljöpreferenser) bidra till kumulerande kunskap som begränsar de *tidsbundna*, vetenskapligt-rationellt oförankrade, svängningarna i designprinciper?

Som tvärsektoriellt forskningsområde, vilket lätt faller mellan olika stolar (Castex m.fl. 1975a, 6), synes kvartersstudien kunna inordnas under stadsmorfologin, som beskriver byggnadsmönster bland annat som fördelningen av byggnader och friområden (Linn 1991, 65f), fastän funktionella drag ingår i studien. Det idealtypiskt urbana kvarteret kan då betraktas som en morfologisk grundform eller typ

(jfr Rådberg & Friberg 1996, 12). I flera av de använda verken belyses stadsstrukturen historiskt för att förklara hur praktiska behov och samhällsförändringar påverkat dess utveckling, vilket här väsentligen bortses från. Medan Rådberg och Friberg efterlyser ytterligare beskrivande forskning (a.a., 6f), antas här den befintliga bakgrundsförståelsen motivera utväljandet av vissa kvarterskaraktistika som väsentliga. Minst lika angeläget som vidare faktaackumulering är nämligen att översätta kunskapen till planeringsföreskrifter. Frågan är då hur kvartersdraggen tjänar dagens (till utpräglad urbanitet knutna) sociala, ekonomiska och miljömässiga syften. Därmed bildar kvartersbeskrivningen en *normativ typologi* (a.a., 10) som alltså dock i princip antas vila på samhällsvetenskapliga belägg och en relativ politisk-professionell enighet snarare än en estetisk eller ideologisk syn.

Både den morfologiskt beskrivbara stadsstrukturen och den sociala strukturen utgör fundamentalt sett villkor för social växelverkan medan de mer specifikt underlättar eller försvårar bestämda interaktionsmönster. En samhällsvetenskapligt förbisedd åtskillnad mellan arkitektonisk och social urbanitet bör i alla fall företas analytiskt för att kunna studera hur de faktiskt förhåller sig till varandra. Arkitekturen handlar särskilt om det – idag hotade eller inskränkta (Carmona 2003, 110f) – offentliga stadsrummets dimensionering, funktionella organisation och symbolik, medan det sociala i denna konkreta kontext gäller hur folk använder, (sub)kulturellt betingat avläser, upplever och påverkas av såväl staden och dess arkitektoniska drag som det därav beroende urbana livet. Arkitektonisk och social urbanitet förblir förbundna, eftersom stadslivet inte är oberoende av dess arkitektoniska "bas" och de arkitektoniska formernas användning och symbolik åter beror av hur de uppfattas. I abstrakt sociologisk mening kan dagens värld utan tvivel tänkas genomurbaniserad (Giddens 1981, kap. 6; Dirksmeier 2009, 41ff).

Härnäst diskuteras studiens teoretiska förutsättningar. Varför har bebyggelsemönster förankrade i stadsbyggnadstraditionen samhällelig och inte bara museal relevans? Likaså berörs arkitekturens vetenskapliga rationalitet och normativiteten i föreliggande slag av urban design-forskning. Innehållsligt identifieras sedan med hjälp av litteraturen och observationer historiskt typiska och för urbaniteten viktiga kvartersdrag. Slutenhhet med flera ovan nämnda *prototypiskt urbana* kvarterskaraktistika får här definiera en *urban grundstruktur*. Denna *textur* som tillfredsställer de strikta villkoren låter (eventuellt fristående) *objekt* framträda (Carmona m.fl. 2003, 69). Viktigt för kvarterets ekonomisk-sociala funktion är även dess bebyggdhet och (av husens gränssyta mot gården ibland stödda) inre friytor. Kvarteret förmedlar därvid, på stadsstrukturell mesonivå, mellan hus och stad.

Teoretiska överväganden

Relationen mellan arkitektoniska former och det sociala, som i detta sammanhang inte kan redovisas utförligt, är basal för en samhällsvetenskapligt relevant urban design-studie. Att påverkan sker stöds bland annat av studier i kriminalitetsförebyggande (Ceccato 2019, 183). Här utgår från att sambandet varken är obefintligt eller deterministiskt utan, för att tala med geografer, i någon mening possibilistiskt (Febvre 1949 [1922]). En annan fråga är i vilka avseenden arkitektur och urban design är vetenskapligt grundade. Trots den gedigna kunnighet hantverket kräver är det som konstnärligt skapande syssla inte i sig vetenskaplig (Biddulph 2012). Hur kan man då argumentera rationellt om hurdan stadsmiljö som bör skapas? En tredje fråga gäller relationen mellan forskning med kunskapsanspråk och programmatiska skrifter. Hur påverkar till slut ens generella teoretiska perspektiv svaren på dessa frågor?

Stadsmiljöns sociala verkningar är inneboende i fysisk-funktionella drag som under en annan beskrivning kan utgöra rent estetiska miljöegenskaper. Vissa egen-skapers betydelse kan eventuellt reduceras till arkitektoniskt egenvärde medan andra spelar en ekonomisk-social roll. Hur miljödragen avgränsas är dock lika

Relationen mellan de arkitektoniska formerna och det sociala livet är varken obefintlig eller deterministisk.

öppet som hur de beskrivs (jfr Giddens (1976) om handlingar). Arkitektoniska uttryck kan ha beteendemässig betydelse om så lekmän förmår uppfatta eller uppskatta dem eller ej. Arkitektoniska strukturer kan delvis verka bakom ryggen på sina skapare och brukare och ingår i struktureringen (Bourdieu 1972; Giddens 1984) av den sociala verkligheten som med sitt fortlöpande handlingsberoende och dito reproduktion är olik hur en arkitektonisk lösning, såsom haussmannska axlar eller kvarter (Castex m.fl. 1975a, 21, 45), strukturerar stadsstrukturen. Utan att reducera materiella drag till ett språk torde man kunna tala om stadsbyggets socialt verkningsfulla grammatik. Husarkitektur och stadsstruktur får då en vidare betydelse än en arkitekturhistorisk eller -teoretisk.

Även om en behandling av stadens fysisk-funktionella drags sociala verkan i viss mån kan abstrahera från mänskligt agentskap, är relationen mellan strukturer och aktörer eller handling inte fastlåst eller ensidig. Fysiska konstruktioner som hus och kvarter utgör visserligen påtagligt rigida strukturer, som kan vara möjliggörande (mest uppenbart beträffande t.ex. broar eller husly) eller begränsande (klarast i fråga om fängelseceller). Ändå kan de omformas, som vid ombyggnad, slitage eller rivning. Själva gatunätet har strukturerats genom användning (Carmona m.fl. 2003, 65) i nära nog struktureringssteoretisk mening. Fastän Churchills devis "Vi formar våra byggnader, sedan formar de oss" uttrycker beroendet mellan byggd och social miljö koncist, bör dialektiken inte tolkas som om påverkan alltid skedde i tur och ordning, då agentskapet i princip kontinuerligt kan gripa in i stadsstrukturens livscyklar. Men förutom att fullbordade fysiska strukturer i enlighet med tänkespråket är tämligen orubbliga, har olika aktörer mycket varierande resurser att sätta sina fingeravtryck på stadsbygget eller komma i åtnjutande av utvecklingens frukter. I varje fall ställs också starka aktörer och stora revolutioner, som Castex m.fl. (1975a, 17) framhåller beträffande Haussmanns ingrepp, inför ett givet material som det gäller att transformera snarare än alltigenom ersätta.

Trots att konstnärligt präglad och tekniskt betingat arkitektoniskt skapande inte i sig är strikt vetenskapligt, bygger det som syntetiserande tvärsektoriell aktivitet även på sådana inslag. Aktiviteten kan kritiseras rationellt om man skiljer åt dess olika politiska och kunskapsmässiga aspekter. Även det estetiska uttrycket kan granskas kritiskt, varvid kritikens status dock bör klargöras: Gäller den det rent estetiska? Är det fråga om konstkritik eller om kritik som moraliskt eller instrumentellt är grundad i användarnas respektive marknadens preferenser?¹⁶

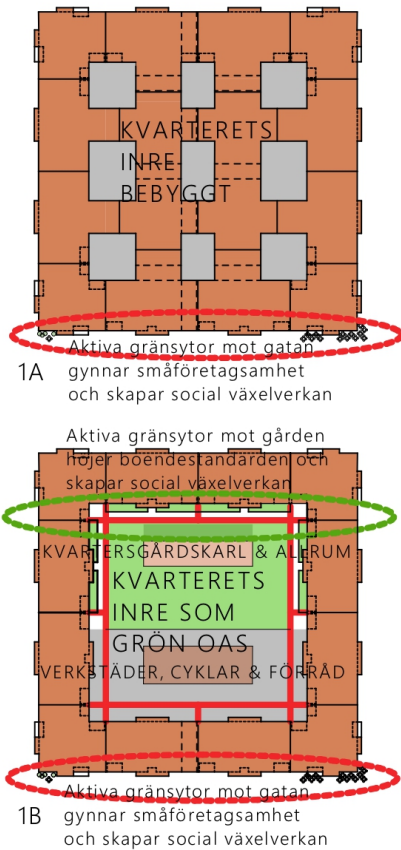
Behovet av såväl vetenskaplig kunskap som konstnärligt nyskapande vid stadsbygget leder ändå lätt till gestaltningsproblem beträffande aktivitetens status och villkor. Avoghet mot att andefattigt kopiera historiska förlagor kan leda till att barnet (den under århundraden ackumulerade stadsbyggnadsvisdomen) kastas ut med badvattnet (traditionens barlast). Så kan ske även då motivet för förnyelsen, såsom vid den modernistiska reaktionen mot 1800-talets industristad (jfr Linn 1974, kap. 4; Komossa m.fl. 2005) eller redan Hausmanns (Castex m.fl. 1975a, 197), inte är blott estetiskt. Besluten bör därför förankras i både "social" (för sociologer ibland främmande) urban design-kunskap, såsom Gehls, och en förståelse av historiska mönster snarare än blott ett självständiggjort urban design-tänkande. Arkitektoniskt grundade brott mot traditionen *kan* vara acceptabla, om de inte ledsagas av "argument" som bara hänvisar till tidsandan eller estetiska trender.

Man kan alltså fråga sig hur vetenskapligt-rationellt den arkitektoniskt grundade stadsplaneringen fungerar när det gäller att beakta "social" urban design-kunskap som inte är klart sanktionerad. Detta förutsätter dock att själva denna kunskap är vetenskapligt respektabel. Men liksom gränsdragningen mellan det konstnärligt

Gränsen mellan det konstnärliga och vetenskapliga i stadsplaneringspraktiken är inte uppenbar.

Skillnaden mellan "neutrala", vetenskapligt beskrivande, och normativa, direkt tillämpbara, studier behöver inte heller vara definitiv.

¹⁶ Carmona m.fl. (2003, 103ff) när t.ex. i deras nyanserade diskussion oväntat en normativ slutsats som förringar autenticitetens relevans utifrån allmänhetens attityd gällande t.ex. shoppingmiljöer.

Figur 1. Det slutna kvarteret definierar prototypisk urbanitet.

- A.** Traditionellt stenstadskvarter
B. Storgårdskvarter

produktiva och vetenskapliga i stadsplaneringspraktiken inte är uppenbar, behöver skillnaden mellan vetenskapligt beskrivande eller förklarande och programmatiskt normativa studier inte vara skarp. Värdebundenhet är inte i sig oförenlig med vetenskaplig rationalitet. Verk avsedda för direkt tillämpning, såsom Camillo Sittes eller Christopher Alexander m.fl.:s, kan innehålla vetenskapliga inslag. Fastän exempelvis Sitte (1889) utgår från en konstnärlig syn, hänvisar han även till empiriska rön (Dovey & Pafka 2016, 1). Alexander m.fl. (1977) refererar inte bara till empiriska resultat vid sidan av egna erfarenheter som praktiker eller resonerar kring olika lösningsförslags pålitlighet, utan underbygger hela deras praktikinriktade verk med ett filosofiskt. Att man kan ställa sig mer eller mindre kritisk till empirin, slutsatserna därav eller den filosofiska basen (jfr Devillers (1974, 19, not 2) kontra Linn (1991, 70)) ruckar inte på det faktum att normativt teoribygge kan rymma ansatser till vetenskaplig rationalitet.

Studier med programmatisk utgångspunkt är nyttiga om de tydligt artikulerar en helhetssyn som kan kritiseras på olika punkter. Till den del föreskrifterna bygger på politisk-estetisk-ideologiska premisser kan fundamentala meningsmotståndare dock direkt avfärda dem. Liksom Bo Grönlund (1995, 88) påpekar, är det normativa "oundvikligt i stadsplaneringen, men frågan är vad normerna omfattar, hur de är förankrade i verklighetens frågeställningar och hur man söker och hanterar feedback på användningen av normerna". Om man utgår från allmänt omfattade premisser blir även forskningen, liksom denna studie, värdebunden i en mer inskränkt mening. Abstrakta regler kan då uppställas utan att detaljstyra (bl.a. det konstnärliga) utförandet. Olikt en rent akademisk betraktelse lämnar en sådan urban design-orienterad kritisk analys ändå inte stadsplaneringens värld därefter.

Planeringsteorins förhärskande postperspektiv är svårförenat med konstruktiv kritik av praktikanknuten urban design-teori, då dess företrädare, inspirerade av bland annat Foucault, antar att hegemoniska diskurser och makt/kunskapsmekanismer, ibland i maskopi med arkitekturen, underminerar den humanvetenskapliga kunskapen (jfr Habermas 1989). En struktureringsteoretisk bakgrundsteori har fördelen att presentera en plausibel lösning på aktör/strukturproblematiken, beakta det rumsligas betydelse för struktureringen och inte på förhand utesluta för yrkesutövare användbar teori. Som ett kritisk-teoretiskt motdrag som knyter urban design till samhällsproblem kunde man försvara stadsrum som skapar förutsättningar för det Hartmut Rosa (2021) kallar för resonans.

Nutida planeringsteori saknar intresse för planeringens arkitektoniska innehåll (jfr verk som Fainstein & DeFilipis 2016; Allmendinger 2017; Gunder m.fl. 2018; Beauregard 2020). Arkitekturen beror, liksom Castex m.fl. (1975a, 3; 1975b, 67) medger med en udd riktad mot Alexander m.fl., förvisso av samhället, vars problem den inte ensam kan lösa. Här antas ändå att svårigheterna att uppnå stadsmässighet inte endast kan tillskrivas utifrån verkande förhållanden. Realiserandet av principiellt eftertraktade planeringsresultat begränsas också av arkitektprofessionens kunnande och praktiker, då expertisen, i motsats till vad marxister ibland förmodar (jfr Castells 1972; Cuthbert 2007), kan agera relativt autonomt (Castex m.fl. 1975a, 4, 109, 164ff). Stadsstrukturens omvandling kan knytas till samhällsutvecklingen, såsom 1800-talets industrialisering (a.a., 5; Choay 1965; Linn 1974, kap. 4) eller dagens globalisering, kommersialisering, ekonomiska tillväxt och konkurrens mellan städer (Nilsson m.fl. 2016, 9). Men arkitektur som syftar till att återspegla sin tid, ett drag som arkitekter redan från slutet av 1800-talet (Linn 1974, 83) tenderat se som ett argument för planeringslösningar,¹⁷ kan även, i avsaknad av uppvägande åtgärder, påverka stadslivet på ett oönskat sätt.

¹⁷ Detta sker programmatiskt i en nihilistisk ny modernism (Carmona m.fl. 2003, 24f).

Centrala kvartersegenskaper

Ur samhällsvetenskaplig synvinkel kan tanken om kvarteret som byggsten för staden vid första anblicken te sig något naiv eller formalistisk. Kvartersperspektivet är ändå snarare ett överskådligt och effektivt sätt att angripa stadsbyggets samhälleligt och arkitektoniskt komplexa företeelse (Castex m.fl. 1975a, 205), liksom det fysiska rummet och arkitekturen bildar "en stabil bas" för andra synsätt, vilka kan aktualiseras av oöverensstämmelser på den fysiska nivån (a.a., 4). Kvarteret definierar en skärningspunkt för många element och egenskaper som är centrala för traditionell stadsmässighet, bland annat genom att ingå i och definiera *stadsväven*. Till den hör såväl gatorna och det offentliga rummet som de privata bebyggda tomterna (a.a., 40f). Komponenterna bildar traditionellt en integrerad helhet där det inte alltid är klart vilken som tillkommit först (Meyer 2005, 251). Fastän temat faller inom arkitektur (eller urban design), är kvartersfrågan samhällsvetenskapligt relevant, då den har implikationer för social interaktion, urbanitet i sociologiskt avseende och även för hur samhället fungerar överlag.¹⁸

Figur 2. Nutida arkitektonisk detalj. Staket runt takterrass på nybygget Lyran på Broholmogatan i Berghäll.
Foto: Péter Paalanen

Arkitekturen får samhällelig relevans då kvartersstrukturen, med sin fysiskt-funktionellt begränsande och möjliggörande natur (jfr Gehl 1980, kap. 3), influerar sociala praktiker och upplevelser knutna till kvarterslivet och stadslivet generellt. Vissa beteenden förorsakas, givet basala behov och avsikter, närmast mekaniskt av stadsstrukturen och kan därmed i princip fastställas a priori (Gehls nödvändiga aktiviteter). Andra, såsom vistelse på uteserveringar och gårdsodling, innebär (sub)kulturellt eller trendberoende bruk och nytolkning av det rumsliga utbudet ("affordances"). Fastställande av kausalförhållanden påkallar då både kvantitativ och kvalitativ forskning, vars rön logiskt bör villkora planeringen om detta stöder dess vitala mål. Arkitektoniskt nyskapande, i viss spänning med akademiska föreskrifter, kan dock erbjuda nya upplevelser, beteenden och dito rumsanvändning.

Om man tillåter sig en biologisk analogi (Parkatti 2022), kan det prototypiskt urbana kvarteret liknas vid en cell vars generella struktur antar talrika former (t.ex. förindustriell eller haussmannsk (Castex m.fl. 1975a, 45)) och funktioner (t.ex. kontor och affärer i centrum; främst boende utanför). Utåt kan kvarter med olika funktion och innanmäten se lika ut. Utseendet och användningen påverkas ändå av den fysiska och sociala miljön, så haussmannska medelklasskvarter till exempel är klart mindre multifunktionella än hävdvunna arbetarkvarter (a.a., 43f). Men den prototypiska kvarters- och stadsstrukturen kan också utvisa flexibilitet och konstans: företag eller verksamhetstypen i bottenplanet kan bytas ut utan att påverka lokalernas storlek, antal eller koppling till gatan och nybyggen kan ersätta gamla i en husmur så de inordnas under kvarters- och stadsstrukturens fysisk-funktionella – och därmed sociala – mönster (jfr Linn 1991, 68).

En innerstadsstruktur möjliggör ett annorlunda (anonymt och socialt) liv än förstaden. Kvarteret måste då, som Philippe Panerai (1988, 105) poängterar, tillförsäkras dess väsentliga drag som tillåter en traditionell urban flexibilitet i stället för att, såsom postmodernister och deras kritiker, reducera frågan till formalism.

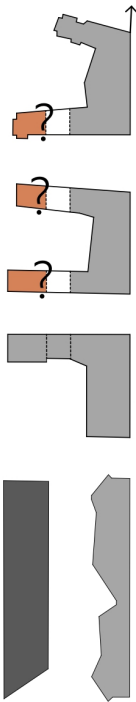
¹⁸ I en senare sammanfattning av den refererade kvartersstudien från 1975 ger Philippe Panerai (1988, 105; kursiveringen i originalet) i något förkortad form kvartersfenomenet och -problematiken en kärnfull och akademiskt elegant formulering (jfr Castex m.fl. 1975a, 205f):

L'îlot s'impose d'abord comme le résultat d'un découpage, d'une lecture. Si l'îlot urbain traditionnel se présente comme l'ensemble des parcelles délimitée par les rues, isolé, et se caractérise par la continuité de son épiderme et l'opposition de ses faces (externe : sur la rue, interne : vers le cœur), il ne saurait se réduire à cette définition. Unité constitutive du tissu, l'îlot est un groupement de bâtiments organisés selon une logique déterminée assurant à chaque espace un statut reconnu par la pratique. Etudier l'îlot traditionnel et quelques-uns de ses avatars récents, ce n'est pas seulement connaître la logique de la ville ancienne ou approfondir tel ou tel chapitre de l'histoire de l'architecture. C'est poser le problème actuel de la relation des bâtiments avec les espaces qu'ils déterminent puis s'interroger sur les conséquences de ces dispositions sur les pratiques des habitants.

I så fall kan samhällsvetares kritik av stadsplanerarens upptagenhet av blotta arkitektoniska former som (ur samhälleligt perspektiv) ytlig tänkas befogad. Kvarterets stadsbildsmässigt och funktionellt – visavi exempelvis buller och föroreningar – viktiga slutenhet artikulerar samhällsvetenskapligt sett bland annat skillnaden mellan offentligt och privat, inklusive mellanformer, särskilt medelst förgårdar. Dessa ger fysiskt-funktionellt-symboliskt olika förutsättningar för växelverkan (fig. 1). Den socialt kvalitativa skillnaden mellan hel- och halvslutna kvarter kan minska eller öka beroende på hur kvarteret öppnas upp, innergårdens kvaliteter och kontexten (innerstad eller förstad; trafikerade eller lugna gator). Slutenheten är i alla fall vital för det rent arkitektoniska intrycket i stadens centrala delar, där man av traditionella europeiska städer förväntar sig detta bebyggelsemönster.

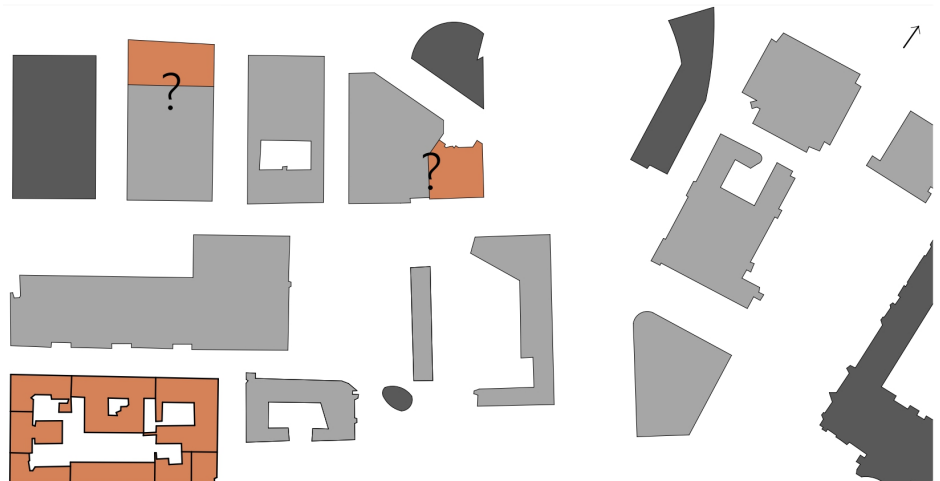
Andra arkitektoniskt och ekonomiskt-socialt vitala kvartersdrag är uppdelningen i åtskilliga tomter (korta husenheter) (jfr Carmona m.fl. 2003, 63; *Urban Design Compendium* 2007, 67), som tenderat växa i modern tid (Brouwer 2005, 247), och en aktiv gränssyta mellan bottenplan och gata, inklusive många ingångar och verksamhetslokaler av moderat storlek, med större företrädesvis utvidgade inåt kvarteret (Carmona m.fl. 2003, 177f). Liksom Jan Gehl (1980, 59–68) förordar, kan de mentala avstånden förkortas också med mer precisa arkitektoniska medel och knapp dimensionering. Rika, "reliefmässiga" (i miniatyrformat plastiska) fasader, liksom andra detaljer (fig. 2), tjänar detta syfte. Genom att indela stora byggnadsmassor och fasadytor i intressanta delar intensiveras förbipasserandes stadsupplevelse och personifieras stadsbonds egna vrå i en svåröverskådlig helhet. Detta är motiverat om man inte förbehållslöst sväljer Otto Wagners idé att storstadsbor önskar "försvinna som nummer" i mängden (Wagner 1911, 21).

Innerstadens gatufrent inbjuder förbipasserande till visuell eller handfast kontakt med aktiviteter inom- och utomhus. Förorten, med vagare kvartersavgränsning, bildar ett annat slags stadsrum, där intensiva gränssytor mestadels saknas. Om kvarterets morfologiska typ (och därmed skillnaden mellan innerstad och förstad) inte beaktas kan stadsbildsmässigt och socialt signifikant splittring snarare än rumsligt intressanta effekter uppstå när fristående hus, om de så är "arkitektoniskt högklassiga", tillförs traditionell stadsmiljö. En sådan för den rumsliga typstrukturen okänslig förvandlingsprocess har fortgått i Finland sedan krigsslutet.

Figur 3. Monolitiska kvarter i Helsingfors centrum. Järnvägsstationer, varuhus m.fl. institutioner kan (oberoende av offentlighetsstatus) betraktas som särskilda byggnader som kontrasterar mot den urbana grundstrukturen. Men i delar av Kampen och Gloet (bilden t.h.) har avvikelserna normaliserats. Det senaste tillskottet är raden av monolitiska kontors- och bostadshus norr om centralstationen längs järnvägen (bilden ovan).

- Urban grundstruktur (vanl. hus)
- Offentliga byggnader
- Monolitiska kvarter (hus)
- ?

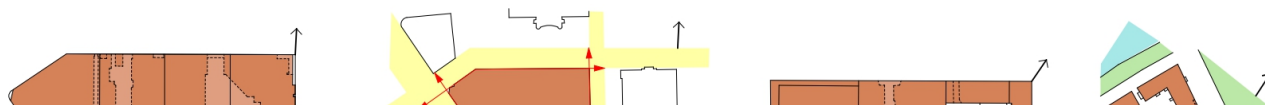
Samtidigt som föreliggande behandling inte bör hänga upp sig på stilistiska uttryck (de kan kritiseras i en konstnärlig diskussion), är det väsentligt att uppmärksamma ekonomiskt-socialt avgörande drag. Så är fallet också om de alternativt kan beskrivas som arkitektonisk-konstnärliga och som sådana kan förefalla av underordnad betydelse eller, traditionellt utförda, förknippas med något beprövat men därför inte tillräckligt innovativt. En del skribenter (Panerai 1988; Marcus 2000) uppfattar alltså dessutom en avgörande skillnad mellan å ena sidan kvartersstrukturen producerad genom traditionellt europeiskt stadsbyggande och å andra sidan samtida, inklusive postmodernistiska, försök att efterlikna en sådan

struktur. Skillnaden ligger för Panerai (1988, 107f) särskilt i kvarterets tomtuppdelning och orsaken delvis i "monumentaliseringen" av stadsplaneringen som från 1800-talet frigjort offentliga byggnader¹⁹ och senare också bostadshus ur den sammanhängande urbana väven och dess slutna kvarter (fig. 3).

Traditionell stadsbyggnad och modernism kontrasterar i varje fall beträffande den kvartersbaserade stadsstrukturen (Carmona m.fl. 2003, kap. 4). Det gäller även för indelningen av kvarteret i mindre byggnadsenheter och för fasadarkitekturen. Stadsbyggnadsprinciperna representerar samhällsideal, estetisk-arkitektoniska strävanden eller kunskapsanspråk. (Så är fallet inte minst efter att det hävdvunna tänkandet allra senast med modernismens uppkomst förlorat sin självklara status.) Teoretiskt och praktiskt intressant är hur tradition och modernism kan kombineras och försvaras. Modernistiska byggnader har på många håll passats in i existerande kvartersstruktur utan att påverka den, dess tomtindelning eller ens bottenplanets kommunicerande funktion (t.ex. i Helsingfors innerstad). I andra miljöer har nya innerstadshus genom att skiljas från den kvartersslutande byggnadsmuren och gatulinjen brutit ner kvarteret (t.ex. i den centrala rutnätsstaden utanför stadskärnan i alla andra finska städer). Nybyggena har då även i övrigt, bland annat med stumma bottenvåningar, avurbaniserat stadsmiljön. Med dagens politisk-professionella urbanitetskonsensus är en modernistisk kvartersstruktur svår försvarad utifrån allmänsamhälleliga värderingar och kunskapsmässigt, om man inte under vissa villkor röjer begreppslig plats för den åtminstone i väldefinierad förstad. Tomtsammanslagningens problematiken tematiseras sällan, medan husarkitekturen präglas av olösta spänningar mellan tradition och modernism. I en pragmatisk planeringsvärld förblir problemen svåra att tematisera.

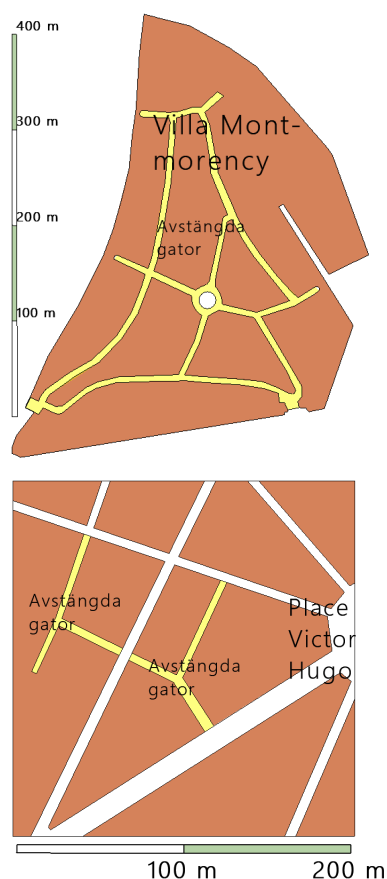
Kvarterets form och mångtydiga identitet

Plankartors kvarter är inte alltid urskiljbara i den verkliga stadsmiljön ens då den bildar urban grundstruktur. Ibland kan kvarter exempelvis tolkas som storkvarter med trafikmässigt "filtrerat permeabla" (Tarbatt & Tarbatt 2020, 74) småkvarter mellan gränder innanför (fig. 4A & 4C–D). Avgränsningen kan tyckas rent nominell, men är av intresse bland annat som exempel på hur gestaltningen av stadsmiljön ibland är av subliminal art. När ett kvarter öppnas för offentligheten med gångar som kan uppfattas som gränder kan ett till synes vanligt kvarter, eventuellt något tvetydigt (och därmed beroende av symbolisk antydning, såsom officiella gatunamnskylltar), byta skepnad till kvarter i betydelsen liten stadsdel, varvid hela stadsupplevelsen byter gestalt (fig. 4D). Detta är av särskild social betydelse om ett storkvarters (tänkta) uppdelning i mindre kvarter förvandlar ett privat köpcentrums gångar till upplevelsemässigt och juridiskt offentliga gator och torg (fig. 4A & 4C). Omvänt kan ett antal arkitektoniskt normala kvarter juridiskt isoleras till grindsamhällesbildande storkvarter, såsom på många håll i Paris innerstad (fig.

Figur 4A–D. Centrala helsingforsiska och aboensiska kvarter. A. Citykvarteret, Helsingfors centralaste kvarter. De interna gångarna ger, i de fall de inte är klart köpcentrumslika, en rumskänsla som "gamla stan", som Helsingfors (med eventuellt undantag för kvarteren mellan Senatstorget och Salutorget) saknar. **B.** Citykvarterets läge i stadsstrukturen. Mötet mellan rutnäten har en dynamiserande verkan på stadsstrukturen. **C.** Hansakvarteret, (ett av) Åbos centralaste kvarter. I och med rutnätsstrukturen bidrar kvarteret inte med (präglas det inte av) någon stadsstrukturell dynamik. **D.** Åbo gamla stad. Då den medeltida Klostermellangatan åter öppnades, delades storkvarteret upp i två kvarter. Efter att innergårdarna och gångarna till dem nu gjorts mer eller mindre offentliga, kan eventuellt en ytterligare kvartersuppdelning skönjas. En tillbyggnad kunde konsolidera kvartersstrukturen än mer.

¹⁹ Castex m.fl. (1975a, 46) ser Île de la Cité i Paris som fullbordan av haussmannsk monumentalisering. Där har Notre Dame som fristående mist sin relation till stadsstrukturen, i vars ställe stora platser skapats och kvartersstora monumentalbyggnader uppförts. I centrala Helsingfors breder en liknande, om än mer prosaisk, struktur ut sig i form av 1970-talskolosser och senare efterlikningar (fig. 3)

Figur 5. Grindsamhällen. Villa Montmorency och "normala" grindsamhällsbildande kvarter i Paris 16:e arrondissement.

Figur 6. Långsmala helsingforsiska kvarter. Jägaregatan mellan 230 meter långa kvarter är idag de facto verksamhetsfattig (beträffande publik-tillvänd service), men husrik och arkitektoniskt varierad med i princip aktiva bottenvåningar. Den matar det livliga handelsstråket Högbergsgatan med kunder.

5).²⁰ Däremot utläses inte normala kvarter eller sedvanligt sammansatta husgrupper i förstaden arkitektoniskt som grindsamhällen utan som "självkärl" privata. Kvarterets form motsvaras av både husens (planritningarnas) och stadsstrukturens på ett egentligen trivialt sätt, som ändå bör noteras (fig. 4A & 4B). En historiskt eller genom en arkitektonisk helhetssyn utformad komplex kvartersform skapar mer varierade husformer än en (oavgränsad) rutnätsstad, liksom man, som Sitte, kan argumentera för att stadsupplevelsen då blir intressantare. Därtill kan viktiga byggnader och institutioner accentueras när de placeras i ett stadsstrukturellt nyckelläge möjliggjort eller underlättat av en komplex kvartersstruktur. Det gäller redan för den rätt enkla stadsstruktur som bildas av rutnäten som möts i Helsingfors centrum (jfr det visserligen något lösyckta Gamla studenthuset, fig. 4A & 4B). Kvartersstrukturens geometriska form utgör en dimension av stadsväven som påverkar atmosfär och rörelsemönster, men inte den urbana grundstrukturens existens. Den förindustriella gatubildens ymnighet i relation till exempelvis den haussmannska gör i detta avseende inte heller en skillnad.

Kvarterets dimensionering

Kvarterets storlek påverkar urbaniteten genom hur olika slags aktiviteter får plats och förbinds. En typisk arkitektur- och urban design-problematik ingår, då svår-förenliga behov skall tillmötesgå: dels våningsyta för olika ändamål kontra friytor för gårdsrekreation, dels framkomlighet längs gator och gränder. Det handlar då, förutom om behovsprioritering i sig, om att identifiera det relevanta sammanhanget (särskilt centralitet) för rangordning av olika hänsyn. Detta underlättas av en stadszonsdefinierande begreppsapparat. Optimala kvartersmått i litteraturen ger åter mening bara givet en förståelse av den kontextkänsliga problematiken: hus-typer, husdjup och hushöjd påverkar uppenbart behovet av gårdsareal, men centralt kan effektivitet väga tyngst. En grov (t.ex. historiskt given) kvartersstruktur kan uppvägas av andra urbanitetsfrämjande faktorer. Ett praktiskt och ekonomiskt-strukturellt tryck kan även leda till att passager öppnas i kvarteret (fig. 4).

Om man önskar rymma stora byggnadskomplex och maximera byggnadseffektiviteten (med i hög grad utbyggda kvarter) eller gårdsarealen (i form av storgårds-kvarter), är stora kvarter att föredra, då gator reducerar den för hus och gårdar tillgängliga ytan.²¹ Om man åter önskar maximera permeabiliteten som ger stadens användare många alternativa och snabba rutter, är små kvarter fördelaktiga. Fastän Jane Jacobs' kategoriska småkvarterspreferens ifrågasatts, då även längre kvarter visat sig åtminstone ekonomiskt framgångsrika (Gopnik 2016), avråder ändå olika studier samfällt kvarterslängder på (långt) över 100 meter och rekommenderar relativt små kvarter i centrala områden (Carmona m.fl. 2003, 81–86; Tarbatt & Tarbatt 2020, 77f). Föreslagna kvarterslängder är exempelvis 60–80 meter i centrum och 80–90 meter generellt (*Urban Design Compendium 2007*, 65). I Helsingfors traditionella innerstad överskrider ofta (de typiskt rektangulära) kvarterens långsida, men inte kortsida, rekommendationerna (fig. 6).

Kvartersuppbyggnaden, kvarterets inre och storgårdskvarter

Fastän den urbana gatan inte bara betjänar trafiken, finns det stationära livet främst inkapslat inom fastigheter i kvarteret. I centrum bildar de många små lokalerna i små husenheter sålunda en kaleidoskopisk värld av oftast avgränsade

²⁰ Villa Montmorency i det förmögna 16:e arrondissementet bildar ett "Eira-lik" (fig. 11) grindsamhälle. Andra utgörs av typisk innerstad med interna, till synes normala, gator. Fenomenet är påfallande då det som arkitektur eller urban design antyder att är vanlig offentlig stadsmiljö de facto inte är det.

²¹ Omvänt finns en potential att "gömma in" många av p-platzerna i tät och låg bebyggelse som (numera sällan utnyttjad) gatuparkering på den relativt stora gatuareal som små kvarter skapar. Detta möjliggör grönnare gårdar och färre dyra och arkitektoniskt ofta problematiska p-anläggningar.

självständiga verksamheter. Om det finkorniga mönstret avvecklas genom tomt-sammanslagning eller koncentrerat ägande hotar kvarteret ytterst bli köpcent-rumslikt, med mindre autonoma enheter, och förlora i urbanitet. Varuhuskvarter kan, liksom andra stora institutioner, anses för från grundstrukturen skilda "monu-ment".²² Castex m.fl. (1975a, 46) belyser dock även utvecklingen av dylika kritiskt.

Tomtindelningen mot gatan påverkar det urbana livet även i boendedominerade innerstadskvarter. Förutom att kvarterets tomtmångfald från början främjar arki-tektonisk-funktionell variation, underlättar den stegvis förnyelse av verksamheter och fastigheter utan att rucka på det arkitektoniskt förankrade ekonomisk-sociala "ekosystemets" struktur. Näringsstrukturen har (faciliterad av tomtindelningen) i det traditionella kvarteret varit mycket blandad (Castex m.fl. 1975a, kap. 1). Kvar-teren, inklusive deras inre, kan då även utanför centrum erbjuda urban diversitet. Husens status som (primärt) offentliga byggnader, kontor eller bostäder har givet-vis konsekvenser för sätten på vilka kvarteret och dess eventuella innergårdar kan bidra till stadsmiljöns sociala funktion.

Medan Jacobs ställer sig avvisande till gårdslivet, spelar det en nyckelroll i Linns och Martino De Rossis studie av storgårdskvarter (Linn 1974; De Rossi 2022). Kvarterstypen kontrasterar mot både kvarter som privatiserats till deras inre (i Amsterdam p.g.a. kvartersmått baserade på torrläggningstekniken (jfr Komossa 2005)) och utbyggda kvarter. Den här förespråkade tomtindelningen har då avig-sidor. Den har ibland upphävts redan före modernismen, såsom i köpenhamnska storgårdskvarter från 1800-talet (Tarbatt & Tarbatt 2020, 17). Då avhjälpes pro-blemet att tomtgränserna, utan arrangemang såsom servitut, kan sätta käppar i hjulet för stora delade innergårdar. Trots den enhetlighet och storskalighet som tenderar känneteckna exempelvis de köpenhamnska kvarteren, undviker hant-verksmässigt uppförda hus dessutom mycket av monotonin i industrialiserat byg-gande. Ändå gynnar, särskilt idag, en finkornig tomtindelning längs gatan bäst funktionell och visuell urbanitet. Idealiskt kan de talrika gatutomterna kombineras med en delad gårdstomt (fig. 1B). Variation i gårdsutformningen inom och mellan kvarteren främjar hur som helst diversiteten. Folkmängden som rör sig på gatan och använder sig av dess närservice beror av kvarterseffektiviteten (förutom vå-ningsantalet kvarterets bebyggdhet), vilket gör storgårdskvarter mindre önskvär-da i stadens centrala delar. Kvarterstypen utgör specialfall även bland de mer renodlade bostadskvarter som dominerar innerstaden utanför centrum. Som ide-altyp kan storgårdskvarteret ändå vägleda planeringen av blandade kvarter.

De Rossi (2022) söker i sin studie av socialt välfungerande helsingforsiska stor-gårdskvarter (Maskin och Bro samt Nelikulma i Vallgård och ett nybyggt i Fiske-hammen) fastställa optimala innergårdsmått utifrån tillgången till solljus samt Ed-ward Halls och Gehls diskussion av sociala avstånd och sinnenas räckvidd. Frå-gan är viktig ur diversitetssynpunkt, då innergården erbjuder ett annorlunda soci-alt rum än gatan. Det kan (habermasianskt) tänkas komplettera gatans offentliga rum som livsvärldens hemvist och utgöra motsats till gatans kommersiella "sy-stemaspekt". Mer sällan bildar det ett traditionellt offentligt rum (jfr Carmona m.fl. 2003, 104). Måtten som följer av analysen råkar dessutom vara förenliga med god stadsstrukturell permeabilitet. Kvartersutformningens olika aspekter noteras ändå inte av De Rossi, som inte heller nämner hierarkin av sociala kontaktformer (Gehl 1980). Det problematiska med en vetenskapares fokusering på ett enda fenomen i stadsplaneringens mångdimensionella värld visar sig då De Rossi,

²² Inom den kommersiellt styrda sfären kan institutioners överlevnad inte garanteras. Men som del av profilerade kvarter med anonyma storägare med skiftande vinstmaximeringsstrategier riktas ett ytter-ligare hot även mot etablerade räntabla verksamheter, såsom caféers, självständighet och välkända adress. Exempelvis i Helsingfors stadskärna har de då plötsligt fått stryka på foten.

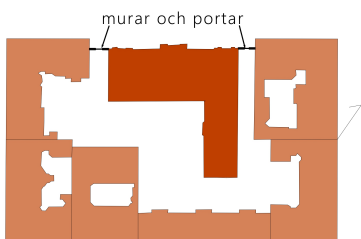
utan kulturell relativisering av rummets mekaniska sociala kausalitet, förordar ensidigt gårdstillvända trapphusgångar. Förvisso ökar därmed antalet möten, men samtidigt påverkas gatulivet i princip (Tarbatt & Tarbatt 2020, 36, 40, 62f) medan stadsborna framför allt fräntas valet mellan anonymitet och socialitet.

Liberaliserade varianter av det prototypiskt urbana kvarteret

En samhällsvetare kunde eventuellt tänkas betrakta regler för när och hur kvarter bör slutas eller uppdelas i tomter som lika oviktiga för det sociala livet som arkitektoniskt formalistiska idéer. Något troligare kan arkitekter uppfatta sådan normering som ett otillbörligt försök att ingripa i deras konstnärliga frihet och kontextuella helhetsförståelse av platsens krav. Ändå är kvartersegenskaperna uttryckligen ur arkitektonisk synpunkt ett betydelsefullt krav för att på ett tidsenligt sätt kunna åstadkomma stadsmässighet i ordets hävdvunna bemärkelse. I sociala jacobska termer innebär varje glapp i husmuren ett brott i kontinuumet av mer eller mindre offentliga aktiviteter längs gatan som förorsakar eller stöder stadslivet. Jacobs idé förutsätter naturligtvis även aktiva gatuplan och små enheter.

Om man omfattar stilistisk pastisch som ledstjärna och efterliknar den traditionella stadsmiljön bokstavstroget uppkommer inte problem med den urbana grundstrukturen. Mer eller mindre slutna kvarter med aktiva fasader följer då med på köpet. För att modern nyskapande arkitektur skall kunna tillvarata det klassiska stadsbyggets fördelar bör man ändå specificera och rangordna därmed förknippade programmatiska föreskrifter, om de så är historiska, såsom Camillo Sittes, eller samtida, såsom nyurbanisternas. En idé kan då omfattas på en viss abstraktionsnivå utan att den konkreta realisering en tänkare eller skola förordar accepteras. Rätt uppfattade behöver inte heller motsatta principer krocka: man kan exempelvis, liksom Linn (1974, 101) med hänvisning till Brinckmann påpekar, skapa enhet i mångfalden eller tvärtom.

Att påstå att en enda öppning i kvarterets avgränsande husmur med ens ödelägger dess identitet och funktioner synes innebära att förbise cellanalogins begränsningar. Men bortsett från att man i princip kan definiera det urbana kvarteret hur strikt som helst, uppstår det rent faktiskt kvalitativa skillnader så snart ett mellanrum som förenar gaturummet med gårdsrummet tillåts. Däröf vittnar Sittes försvar av en strängt sammanbyggd struktur. Ändå går kvartersidén helt i upplösning först när känslan av gaturum mellan byggnader försvunnit och kvartersbegreppet endast bevarar plankartans rent tekniska betydelse.

Figur 7. Fristående skola. Med komplett omgivande urban grundstruktur på detta avsnitt av Bulevarden i Helsingfors skapas en framhäande arkitektonisk effekt.

Fastän mycket talar för en någorlunda bokstavlig tolkning av prototypisk urbanitet vore det underligt att betrakta till exempel kvarter med fristående offentliga byggnader som ourbana. Snarare tjänar en strängt uppfattad urban grundstrukturens (rent morfologiska) *textur* ändamålet att framhäva speciellt betydande *objekt* (Tarbatt & Tarbatt 2020, 30, 56) och överhuvud göra välöversvägda avvikelser från stadens basala grammatik meningsfulla. Om allt "monumentaliseras" (vilket är en något pompös term för de slätstrukna förstads husen i den finska centrala rutnätsstaden) och bildar "undantag" till traditionell urbanitet, får arkitektonisk lekfullhet på urban design-planen ingen effekt. Så länge de flesta kvarteren är prototypiskt urbana i strikt mening och "brott" mot principen välöversvägda, torde ett eller annat kamformat kvarter eller andra typer av kvartersöppnande mot exempelvis parker och vattendrag stå i samklang med idén om en urban grundstruktur, fastän begreppet då förlorar sin rent idealtypiska karaktär.

Detta ger tre slag av (prototypiskt) urbana innerstadskvarter: 1) Helslutna kvarter;²³ 2) kvarter slutna så när som på friställda offentliga eller bemärkta byggnader; 3) kvarter som är slutna till största delen och i viktiga riktningar, såsom större gator (Parkatti 2022). Den sista typen utgör det oklaraste fallet. Allt behöver inte inordnas under urbanitetsbegreppet för att "rädda" en stad eller dess arkitekter. Det finns andra värden. Men även beträffande urbanitet förefaller helhetsintrycket viktigare än undantagslöshet, vilket talar för en begreppslig uppluckring. Samtidigt behövs tydliga kriterier för intersubjektiv utvärdering. Därmed kan man begripliggöra vilka kontextuella, funktionella och rent arkitektoniska grunder som talar för eller mot undantag. På isolerad kvartersnivå är det svårt att ta ställning till detta. Liksom Castex m.fl. (1975a) framhåller är kvartersegenskaperna beroende av det urbana sammanhanget. Tarbatt och Tarbatt (2020, 36) påpekar för övrigt att helslutna kvarter inte är de vanligaste. Det stämmer dock i själva verket inte för Helsingfors centrala innerstad.

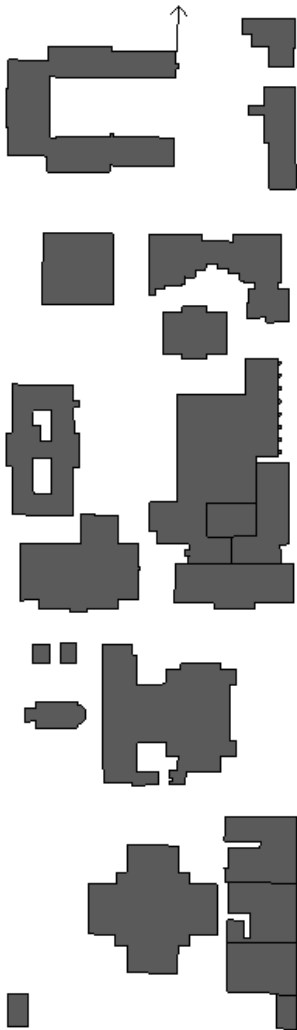
Innerstadsvarianter

Bortsett från faktisk variation och avarter (Panerais "avatars", not 3 ovan) av alla slag i verkliga städer torde alltså idén om prototypiskt urbana kvarter kunna liberaliseras begreppsligt. En mindre strikt version karakteriseras av fristående offentliga eller andra viktiga byggnader, avskilda från gatans husmur med ett mellanrum och ofta något indragna från gatulinjen (fig. 7). I ett monumentalcentrum eller på ett centralt beläget campus kan de fristående byggnaderna ta överhanden, så området egentligen blir förstadsaktigt till kvartersstrukturen (fig. 8). I Jacobs sociala mening kan det eventuellt karakteriseras så, men arkitektoniskt kan dess urbanitet försvaras med hänvisning till miljösammanhanget. En andra uppluckrad begreppsvariant, som tillåter fristående byggnader mot ett lugnt område, är lika kontextberoende, liksom av att kvartersstrukturen för övrigt hänger ihop. De facto förekommer kvartersöppning också som rent arkitektonisk effekt eller tidstypisk lösning, till och med mot huvudtrafikleder. Sådant kan naturligare karakteriseras som (i bästa fall lekfulla) brott mot urbanitetsprinciperna än inordnas under principerna (fig. 9A–C).

Avskiljandet av offentliga byggnader från den urbana grundstrukturen behöver inte splittra kvartersstrukturen om mellanrummen behandlas omsorgsfullt. En framhävd byggnad kan tänkas kringbyggd med husmurar, varvid den bildar en isolerad enklav eller "husö" inom kvarteret. Alternativt kan innergården med murar skyddas för insyn och mot inkräktare. Om gårdens halvprivata och gatans offentliga aktiviteter undantagsvis försiggår och berikar varandra sida vid sida utan robust avgränsning, är gårdsarrangemangen, funktionerna och vyerna desto viktigare. Så länge den urbana grundstrukturen realiseras konsekvent kan välldesignade öppningar i husmuren, liksom (för den traditionella staden typiska) intressanta portgångar, även öppna spännande utsikter in i en gårdsvärld som förbipasserande förmår utläsa som privat (jfr Tarbatt & Tarbatt 2020, 63f).

Gradering av urbaniteten på en axel mot förstad och småstad

Om fördelarna med slutna kvarter och prototypisk urbanitet är uppenbara, varför då kompromissa eller bygga andra typer av kvarter och stad? Frågan bör besvaras, eftersom arkitekturidéer eller -ideologier ofta är mer tidsmässigt trendkänsliga än rumsligt kontextkänsliga. Det är sällan som urbanitetsivrare inom eller utanför den yrkesmässiga stadsplaneringen redogör för var utpräglat urbana lösningar passar in eller hur de bör modifieras enligt sammanhang.²⁴ Strikt slutna

Figur 8. Fristående offentliga byggnader. Del av Helsingfors centrumcampus och monumentalcentrum.

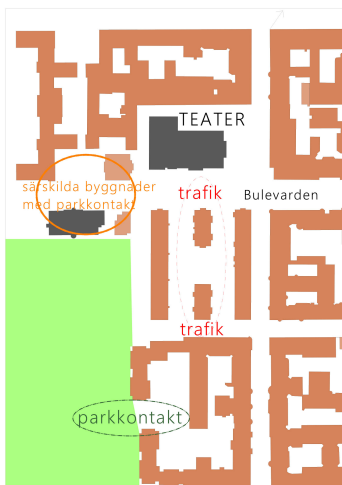
²³ "Innanför tullarna" i Stockholm påträffas ställvis den striktast tänkbara kvartersavgränsningen, då inte ens portgångar förekommer.

²⁴ Helsingforsplanerare har rentav velat bryta ner skillnaden mellan innerstad och förstad begreppsligt med ett nyansutplånande nyspråk som inte urskiljer förstäder (bara stadsdelar). Reellt har kontrasten mellan stad och land (förort och landsbygd) utsuddats medan termen "stad" officiellt tömts på innehåll.

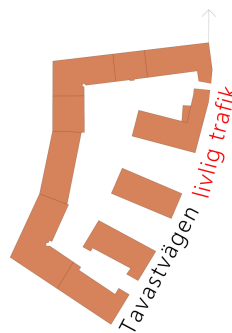
kvarter uppfattas ändå i praktiken som (ospecificerat) problematiska och kompromisser ha sina (likaså ospecificerade) fördelar – kanske på grund av planeringspraktiker som favoriserar rätlinjigt bostadsbyggande (tekniskt-ekonomiskt fördelaktiga stora enheter, optimerat ljusinfall och utsikter) på bekostnad av svårfångade värden. Man kommer därför lätt att bygga ourbana miljöer i innerstaden och överdrivet eller på fel sätt urbana miljöer i förstaden.

För att anpassa urbanitetssträvandena enligt miljötyp kan prototypisk (storsads)urbanitet ses i relation till renodlad förstad och småstad (eller ruralitet). Av dessa bildar den föregående, i betydelsen "hus i park", en diametral motsats medan den senare snarare kräver en i olika avseenden mindre skala²⁵ som ändå får vissa kvalitativa konsekvenser för kvarteret. I det föregående fallet ersätts gatu- och stadsrummet med ett landskapsrum där natur- eller parknärligheten träder i stället för det urbana. I det senare skulle storskalighet skapa ett intryck av övergivet stadsrum. Då markexploateringsbehovet är litet och husen låga, uppstår en halvöppen kvartersstruktur genom öppningar i husmuren som omsluter kvarteret, varvid ett knappt dimensionerat stadsrum åstadkoms med staket eller murar.

Behovet av effektiv markexploatering i stadskärnan medför ändå typiskt att en stadsstruktur med idealtypiska hel slutna kvarter lätt uppnås. I boendedominerade innerstadskvarter realiseras denna struktur mycket mindre systematiskt i vårt land, trots att slutna kvarter vore behövliga med tanke på buller och föroreningar, trafiksäkerhet, förebyggande av skadegörelse och kriminalitet, revirartikulering, social gemenskap och trivsel samt, speciellt ur gatuperspektiv, ett rikt utbud av närservice och en traditionell stadsupplevelse. De teknisk-ekonomiska mekanismer som i maskopi med en kvardröjande modernistisk ideologi slår sönder den traditionella staden medför i varje fall att området med "riktig stad" inskränks.

Figur 9A. Brott mot den urbana grundstrukturen I. Fristående hus på Bulevarden. Kontexten kan tänkas berättiga lösningen rent arkitektoniskt, då den omgivande urbana grundstrukturen i huvudsak är intakt. Parkkontakten är dock inte direkt och gatorna livligt trafikerade. Gårdsarrangemangen lever inte helt upp till en förfinad "hus i park"-miljö.

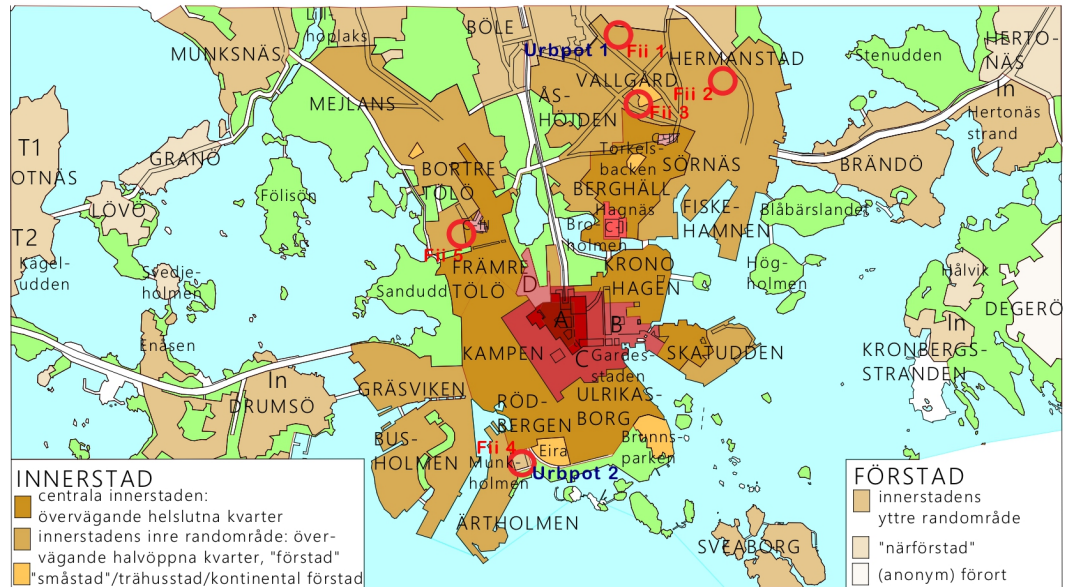
Figur 9B. Brott mot den urbana grundstrukturen II. Fristående hus mot den livligt trafikerade Tavastvägen.

Figur 9C. Brott mot den urbana grundstrukturen III. Ny "innerstad" i Hermanstad (jfr fig.10 "Fii 2").

²⁵ Joseph Stübber rekommenderar t.ex. variation av det högsta tillåtna våningsantalet beroende på stadens storlek och olika kvartersstruktur i centrum och resten av staden (Linn 1974, 78).

Figur 10. Möjlig ungefärlig zonindelning av Helsingfors. A. Stads kärnan ("CBD"). B. Gamla monumentalcentrum. C. Centrum. D. Nya monumentalcentrum. C-II. Sekundärcentrum. C-III. Tertiärcentrum. In. Innerstadsmässigt område. T1. Campus (utan urban gränssyta). T2. Teknologicentrum: monokulturell bilstad, där "kvarterstaden" bryts upp av visuellt dominerande p-områden. En "lösryckt" stadsmässig förstad som Kronbergstranden integreras i innerstadens yttre randområde med brobyggen (och ev. urbana stråk), med den kommande spårvagnstrafiken som traditionellt urbant inslag. – Denna arkitektoniskt baserade tolkning kunde preciseras med bl.a. GIS, statistiska uppgifter och trafikräkning.

För att inte bidra till en kontextokänslig urbanitetsideologi, diskuteras här några riktlinjer för en möjlig kvartersrelaterad bebyggelsetypologi i enlighet med stadens storlek och läget i stadsstrukturen. Syftet är att ge rum för kvarterstyper av varierande grad och slag av slutenhet, liksom för olikartade sätt på vilka bottenbygningen kan kommunicera med gata eller gård. Om social funktionalitet och koherens på makroplanet skall bevaras, kan tillämpningen av principerna inte reduceras till en fråga om arkitektens eller tidsandans konstnärliga preferenser (jfr Meyer 2005). Ett nödvändigt komplement till den tänkta typologin utgörs i stället av i huvudsak hierarkiskt ordnade stadszoner av ett slag som påminner om nyurbanisternas Transect-princip (fig. 10). En begreppsapparat är önskvärd, eftersom terminologin inte minst i vårt land, inklusive huvudstaden, är högst godtycklig eller inkonsekvent.

Det hel slutna kvarterets fördelar i livligt trafikerad eller tätbebyggd innerstad också utanför centrum, liksom förorterens otvetydiga utbredning, talar mot en förstadsstruktur "innanför tullarna" i innerstadens inre randområde, där storgårdskvarter snarare lämpar sig. Miljökänsliga arkitekters respekt för efterkrigstida modernistiska bebyggelsemönster suddar ut skillnader som bidrar till stadsgeografins meningsfullhet. Med sin diversitetskapande urbanitet lämpar sig "småstad" däremot i storstadsmiljö. Den kan inpassas i innerstadens inre periferi som småskalig miljö bakom huvudgators skyddande husmurar. I Stockholm utgör Röda bergen och Lärkstaden karakteristiska exempel (Linn 1974, 104f). I Helsingfors finns Trä-Vallgård bakom Backas- och Sturegatans obrutna stenhusrader. Eira med sina fristående hus utgör ett centraleuropeiskt förstadslikt randområde (fig. 11).

I öppnare förstadsmiljö kan kontinuerlig bebyggelse bevaras längs urbana stråk. L-formade hus i gatuhörn kan likaså sammanhålla det stadsmässiga intrycket. Man kan också, liksom i fråga om innerstadens småstadsenklaver, tänka sig storkvarter som skyddas mot det yttre trafiknätet medan de inre gatorna ges gårdskontakt. Lösningen urholkar dock något idén med storgårdskvarter. Men också fristående hus kan, liksom i Eira, bilda stadsrum och således skapa en viss urbanitet i förstads- och småstadsmiljö (jfr Raymond Unwins Hampstead Garden Suburb (Linn 1974, 100)). Fastän det slutna kvarterets funktionella fördelar går förlorade, kan förgårdar med mera skapa ett socialt rum i gränsmarken mellan kvarter och gata så länge fragment av kvartersbildning eller gaturum bevaras.

Förstaden stöder en mer avskild eller naturnära livsstil. Pluralism i graden av arkitektonisk urbanitet främjar kulturell diversitet som gynnar sociologisk urbanitet. Frågan gäller förhållandet mellan "riktig" stad och förstad. Att stadsmiljön bör vara

Problematisk förstad i innerstad:

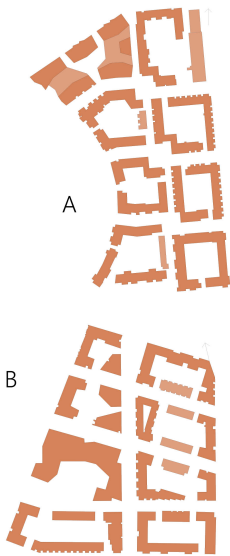
- Fii 1: Fristående lamellhus och punkthus i Vallgård norr om Backasgatan och Sturegatan
- Fii 2: Fristående lamellhus längs Sörnäsgränd (bortom fängelset)
- Fii 3: Diffus övergång till Trä-Vallgård i korsningen Industrigatan/ Suvantovägen (inget L-format hus)
- Fii 4: Eirastrandens punkthus utan relation till Eira eller Munkholmens innerstadskvarter. Bryter kontakten till Ärtholmens planerade innerstad.
- Fii 5: Utpräglade förstadsradhus på sjukhusområde längs Fältskärsgränd.

Exempel på

- urbaniseringspotential:
- Urbpot 1: L-formad husmur längs 9:ans spårväg på Gumtåktsv. – Banmästarg. Skapar kontinuitet mellan Östra Böle och innerstaden utan att utsudda viktiga gränser.
- Urbpot 2: L-formad husmur längs Ärtholmsgatan och Docksgatan

Figur 11. Småstad i storstad – två världar: Trä-Vallgård (delområde) och Eira (i sin helhet). Stadsmässigheten stöds av gaturumsbildande staket respektive murar.

Figur 12. Kvartersstrukturen i nya innerstadsområden. A. Busholmen (delområde). **B.** Fiskehamnen (delområde). Glappen i de kvartersslutande husmurarna kan fungera som väldesignade motiv, som blotta mellanrum som bakgårdar med t.ex. sophantering eller rymma ramper.

avläsbar innebär en kulturellt begriplig, delvis hierarkisk zonindelning. Ekologisk hållbarhet kräver åter mer urbanitet och mindre suburbanitet. Bilstaden (Kosonen 2007) är redan alltför utbredd ur detta perspektiv, trots möjliga samband mellan en kulturellt ohållbar urban livsstil och ekologiskt fotavtryck (Heinonen & Junnila 2011). Därför räcker inte det som finns av utpräglad stadsmässighet i våra städer.

Helsingforsiska kvartersexempel

Helsingfors erbjuder lämpliga exempel för en nyanserad urban design-kritik (Parkatti 2021, 200f, fig. 1; 2022), eftersom staden enligt kriterierna ovan är påtagligt urban och dess stadsplaneringsinstitution traditionellt stark nog att realisera professionella ambitioner. Stadens nya innerstadsområden, som refereras till i bland annat Tarbat och Tarbat (2020, 45) som exempel på nutida kvartersstad, är också stadsmässiga om man som måttstock använder det som idag typiskt byggs på andra håll i landet och utomlands. Liksom Castex m.fl. (1975, 200f) konstaterar om nyare kvartersvarianter som inte helt uppfyller kriterierna för det som här kallats för en urban grundstruktur, har i Helsingfors nya innerstad vissa distinktioner utsuddats utan att de hävdvunna dragen helt utplånats (fig. 12).

I motsats till den centrala innerstaden är få kvarter i den nya innerstad som byggs i tidigare hamnområden helt slutna. Särskilt i Fiskehamnen saknar många gatuplan verksamheter och rentav fönster och upptas ofta av parkering.²⁶ Det synnerligen stora köpcentret i det centralaste kvarteret med metrostation och skyskrapslika tornhus utgör delförklaring. – På Busholmen, med hierarkiskt gatunät och ett mindre köpcentrum (som inte påbörjats än), har särskilt uppsamlingsgatorna när-service i gatuplanet. Endast ett fåtal bottenvåningar är helt stumma. Kvarteren är av liten eller måttlig storlek i bägge stadsdelar och typiskt uppdelade i två till fyra tomter, i Fiskehamnen oftast med skild gårdstomt. Enskilda husfasader uppgår ändå inte sällan till 70–80 meter och är ibland över hundra meter långa. I vissa fall är det svårt att särskilja byggnaderna på grund av arkitekturens enhetlighet.

Det tredje betydande "urbana" området under byggnad är Mellersta Böle. Det är dock oklart om stadsdelen slutligen kan sägas tillhöra innerstadens inre eller yttre randområde (d.v.s. innerstaden eller förstadsområdet), trots att det säregna området kallats stadens andra centrum (jfr fig. 10, "Urbpot 1"). De centrala delarna präglas, liksom Fiskehamnens, av ett enormt köpcentrum. Men den 1960-talsinspirerade storskaliga arkitekturen med stora friytor mellan byggnaderna som bryter ner ansatsen till kvartersstad, och särskilt de planerade tornen framför, gör stadsdelens centralaste kvarter betydligt ousurbanare än Fiskehamnens.

Fallstudie: Kvartersutvecklingens olika dimensioner

På Linjerna i Berghäll, där flervåningsbebyggelse delvis först på 1960-talet ersatt trästaden, är spåren av 1960-talstänkandet blygsamma jämfört med motsvarande områden i övriga finska städer. Nybyggena, som sällan inneburit tomksamslagning, håller sig i stort till gatulinjen utan avbrott i de kvartersslutande husmurarna. Dessa inkluderar L-formade hörnhus och ofta verksamheter i gatuplanet. Ändå finns det undantag, där gaturummet "läcker". Bland annat har ett vidvinkelformat kvartershörn försetts med ett rätvinkligt hörnhus medan ett hörn i grannkvarteret lämnats obebyggt. Kvarteret med den sistnämnda bristen presenteras här som fallstudie, då gatuhörnet är av särskild arkitektonisk betydelse och kvarterets inre uppvisar intressanta drag med potential till syntes av ett fullt utbyggt kvarter och storgårdskvarter. Den kunde realiseras genom att införa nya

²⁶ De Rossi (2022) påpekar att de stora gemensamma innergårdarna ofta lider av att parkeringsanläggningarna under dem inte tillåter större träd.

förbindelser, ge alla fastigheter tillgång till den gemensamma gården, dela befintliga funktioner och tillföra nya genom nybyggen på gården och i det obebyggda kvartershörnet (fig. 13 & 14).

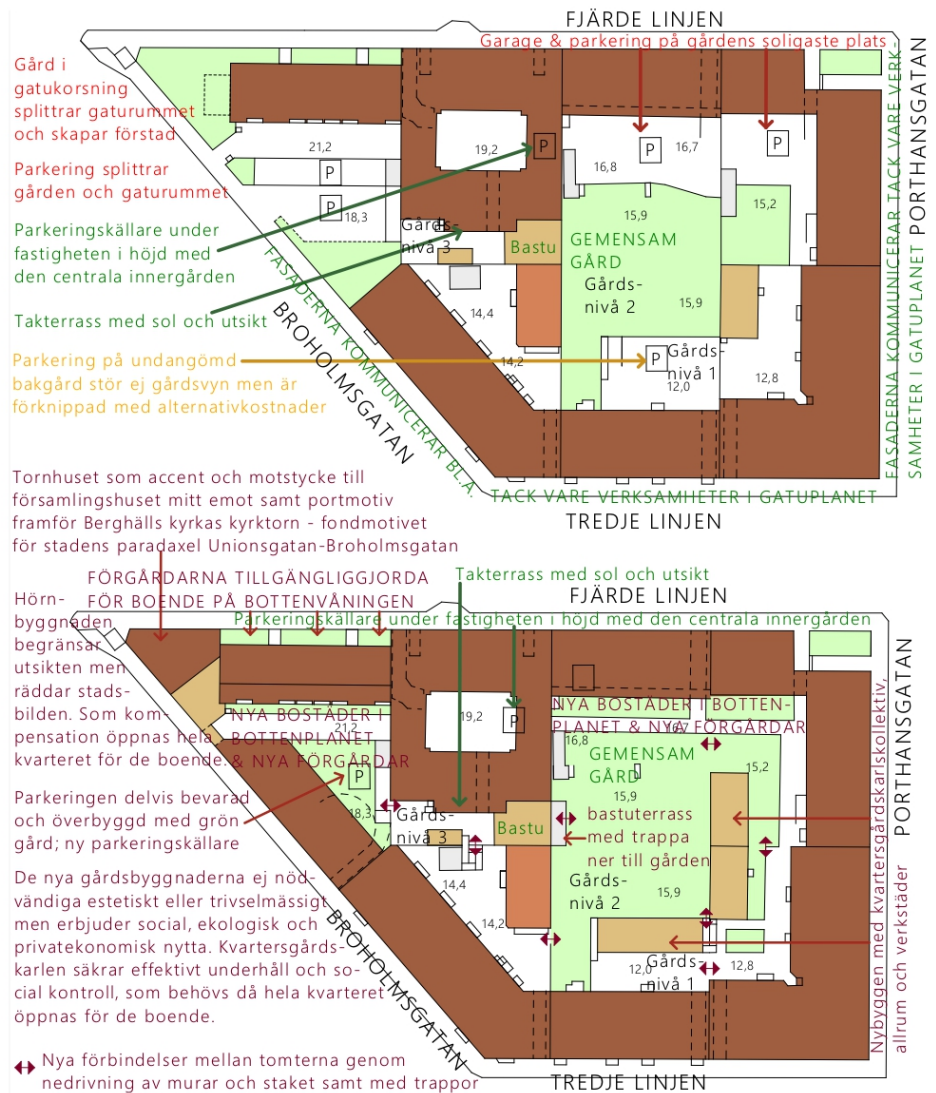

Foto: Katja Jankeri

Foto: Katja Jankeri
Nybygge: Péter Paalanen

Figur 13. Vy mot Berghälls kyrka uppför Broholmsgatan (Sista etappen av stadens huvudaxel)
Ovan: Tomt gatuhörn
Nedan: Gatuhörnet kompletterat med inramande ny byggnad till höger.

Figur 14. Kvarter 313 på Linjerna I Berghäll.

Den av två fastigheter delade innergården av Nelikulmas proportioner (jfr De Rossi 2022), avgränsad av en stålig brandmur, utgör en grön kvartersoas. Det gamla stenstadsfragmentet invid kan med sitt ljusschakt till innergård tänkas bilda suboptimal boendemiljö, som dock uppvägs av det centrala läget. Vidare ingår källarparkering, bastur och tvättstugor, vilka kunde tjäna fler fastigheter. Nu finns få samlande funktioner förknippade med handfast nytta och spontana möten.

Kvartersutbyggnaden motiveras således med konkreta fördelar och en förskönad stadsbild. Fler människor bör erbjudas möjlighet till centralt boende, kontinuerlig närservice skapas längs gatorna och befintlig infrastruktur utnyttjas. Fragmentariska stadsplaneringslösningar från 1960-talet som varken motsvarar traditionella eller nutida ideal bör korrigeras och möjligheterna platsen erbjuder för särskilda arkitektoniska värden tillvaratas. Skälen för den inre kvartersutvecklingen, som knappast påverkar det offentliga gaturummet, är likaså såväl trivselsmässiga och sociala som ekonomiska. Kvarteret blir intressantare och gagnar dess nytt-

jare om det blir tillgängligt i sin helhet och kompletteras med allrum, hyrbara utrymmen, redskapsutlåning, verkstäder och kvartersgårdskar. Bakgårdarnas nybyggen med gatukontakt kan delvis hyras ut externt som verkstäder och kontor.

Den etablerade innerstaden utmärks av decentraliserat privat ägande. Den delade gårdsanvändningens beständighet är därför osäker. Fastän detaljplanen kan begränsa inhägnande av tomter, beror nyttjanderätten av bostadsaktiebolagens styrelsers goda vilja. Gårdsprojekt är svår genomförda, då de kräver ett brett samförstånd som är besvärligt att åstadkomma bland småägare som inte gestaltar den konkreta personliga nyttan och saknar insikter i projekthantering. Ändå är alternativa lösningar och kvartersprojekt möjliga, särskilt om det finns eldsjälar och staden erbjuder stöd. Delat gårdsnyttjande kan tidvis tolereras och samarbete blomstra upp trots sedvanlig lokalpatriotism. Utan en formaliserad ram och långsiktigt stöd förblir dock spacialarrangemang och nya initiativ utsatta för husbolagsstyrelsers och enskilda boendes nycker. Kommunalt samarbete som plötsligt upplöser sig självt kan skapa frustration bland dem som engagerat sig.²⁷

Sammanfattande diskussion

Teoretiskt har här antagits att arkitekturen och stadsbygget har en viss autonomi i den sociala struktureringen de ingår i och (delvis obemärkt) påverkar och påverkas av. Arkitektoniska artefaktens fysiska natur skiljer dem dock från (andra) sociala strukturer – liksom arkitektonisk urbanitet är olik men inte orelaterad till social. Därmed utmärker kvarterets slutenhet, aktiva gatuplan och så vidare inte bara intuitiv och i urban design-litteraturen beskriven stadsmässighet, utan främjar också social urbanitet som den analyserats av bland annat Jane Jacobs. Denna urbana grundstruktur (prototypiska urbanitet) kan variera kvalitativt och kvantitativt. Ytterligare förmodas att presentationen av handlingsrekommendationer utifrån en kombination av urban design-kunskap och principiellt samförståndspräglade politisk-professionella mål är förenlig med tillämpande forskning.

Det traditionella kvarteret är förankrat i en historisk utveckling där ägoförhållanden samt konkreta behov och intressen tagit sig arkitektoniska uttryck. Trots samhällsomvälvningar har former som stöder vitala drag i stadens funktion ofta bestått. Efter modernismens radikala omtolkning av stadsbygget har många egenskaper även gått förlorade eller hotats. Med bland annat helsingforsiska exempel har markanta och mer försåtliga drag i kvartersstrukturen som sammanhänger med brottet med det traditionella stadsbygget illustrerats. Den rätt strikta urbanitetkarakteriseringen är därvid avsedd att motverka diffus eller rent formalistisk efterbildning av traditionell stad. Dock bör traditionen inte respekteras dogmatiskt. Kvarterets differentiering i halvprivata och halvoffentliga rum förefaller således socialt nyttig, trots Castex m.fl.:s utvecklingskritik.

Hur påverkar alltså kvartersegenskaperna kvarterets och stadens funktion ekonomiskt-socialt och hållbarhetsmässigt? Vad följer därmed för kvartersbygget? Hur förhåller sig traditionsförankring till nydanande? Först redogörs för variationen – och dess stadsstrukturellt förankrade systematik – inom ramen för en urban grundstruktur. Viktiga dimensioner är kvartersstorlek, kvartersform, hushöjd, bebyggdhet, gatuplanets aktivitet (sättet och intensiteten), kvartersfunktionerna och kvarterets genomtränglighet. Därefter beskrivs fall som bryter mot prototypisk urbanitet. Det gäller framför allt otillbörlig uppbyggnad av kvarterets husmur och inaktiva gatuplan försakade av eller kombinerade med stora, till fasaderna monotona husenheter. Slutligen omnämns möjligheter till omtolkning av traditionen.

²⁷ Beskrivningen motsvarar i stort situationen i fallstudiens kvarter som skribenten bevitnat.

Den urbana grundstrukturens positiva effekter fördelar sig längs en axel för det lättpåvisade (bullerskydd, obrutet gränssnitt för verksamheter etc.) till mer krävande argumentation (förkortade mentala avstånd, urban atmosfär, personaliserade "nischer" i stadsmiljön etc.). Utbyggda kvarter och exploateringseffektivitet som grundstrukturen tillåter ger ekoeffektivitet, ekonomisk räntabilitet och potential för intensitet och diversitet, medan större friarealer inom kvarteren kan främja rekreation och gemenskap. Urbanitet är dock knuten till valmöjligheter mellan gemenskap och anonymitet. Variationen i kvarterseffektivitet bör i stort följa väldefinierade, delvis hierarkiskt ordnade stadszoner. Kvartersstorlekens och -formens betydelse för framkomlighet kontra kvartersexploatering kan fastställas exakt, men deras relativa vikt för urbaniteten är mindre klar. Variation enligt centralitet, med eventuella passager i centrala kvarter, är att rekommendera. Till de negativa följderna av utpräglad urbanitet hör trängsel, ljusbrist och mindre grönska.

Beträffande kvartersvarianter som här funnits önskade innebär kvartersuppbyggnad i innerstaden och utmed urbana stråk potentiellt buller, skadegörelse, förlorad revirkänsla med mera för kvarteret, förringad ekonomisk-social aktivitet för "icke-nödvändiga" funktioner och rumskänsla för gatan, en försvagad distinktion mellan offentligt och privat för bägge samt reducerad (eko)effektivitet. Många kvartersstora byggnader riskerar liksom andra brott mot den urbana grundstrukturen utsudda skillnader väsentliga för stadens funktion och möjligheten till arkitektoniska effekter. Stora husenheter (även vid stilistisk-arkitektonisk pseudoupplagning) ökar likaså risken för funktionell utarmning (inkl. mindre marknadsekonomisk differentiering) och monoton. Även små husenheter med plana, odifferentierade fasader hotar bli arkitektoniskt enformiga, med följder för trivseln. Till det positiva hör praktiska fördelar som billighet, repeterbarhet och mer svängrum.

Spänningen mellan urbanitet och modernism sträcker sig från husarkitekturen till kvartersstrukturen. Den är överbyggbar om man låter stadsbyggnadstraditionen sätta kritiska randvillkor för nyskapande. Därför ingår i urbanitetsdefinitionen små husenheter och en tillräcklig detaljeringsgrad i husarkitekturen för att undvika enformighet, vilket inte möjliggör tidsenlig arkitektur. Relativa nymodigheter som förgårdar och delade gårdar ökar diversiteten snarare än fördärrar den traditionella staden. I den av urban grundstruktur kännetecknade innerstaden bör motiverade undantag i kvartersstrukturen tillåtas. Förstaden kan delvis präglas av "hus i park". Då erbjuder urbana förtätningar platser för spontana eller oförpliktande möten och urbana kvaliteter på rimligt avstånd från de gröna omgivningarna. Av hållbarhetshänsyn bör den spridda bebyggelsen ändå inte växa orimligt.

Arkitektens och stadsbyggets konstnärligt skapande aspekt och den rumsliga helhetsgestaltningens betydelse förnekas inte här. Men arkitektonisk skicklighet kan inte som sådan lösa alla stadsbyggnadsproblem. Att professionellt differentiera arkitektur, urban design och stadsplanering är knappast en lösning, eftersom samma problematik går igen i husarkitekturen och en arkitektoniskt okänslig översiktlig planering inte stöder lyckade lösningar på kartersplanet. Specialister bör i alla fall samverka. Trots samförståndet om behovet att återanknyta till en bruten urbanitetstradition undflyr mål och medel delvis en intuitiv eller interdisciplinär förståelse och får inte tillräckligt intersubjektivt innehåll. Ofta är välgrundade modifikationer och undantag acceptabla (därför uppluckringen av det idealtypiska urbanitetsbegreppet). Ett suveränt arkitektoniskt grepp bör ändå inte tillåtas köra över explicita kriterier och argument. I stället kan ett väldefinierat urbanitetsbegrepp som klargör väsentliga beståndsdelar i traditionellt stadsbygge erbjuda ett språk och en gestaltning begripliga för alla involverade parter.

Litteratur

- Abarkan, A., 2000. Typo-morfologi: Metoden och dess tillämpning på bebyggelsemönster. *Nordisk arkitekturforskning*, 13(1–2), 57–64.
- Alexander, Ch., Ishikawa, S., Silverstein, M., med Jacobson, M., Fiksdahl-King, Angel, S., 1977. *A Pattern Language: Towns, Buildings, Construction*. Oxford: Oxford University Press.
- Allmendinger, P., 2009. *Planning Theory*. 2:a uppl. London: Palgrave.
- Beauregard, R., 2020. *Advanced Introduction to Planning Theory*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Biddulph, M., 2012. The Problem with Thinking about or for Urban Design. *Journal of Urban Design*, 17(1). 1–20. <https://doi.org/10.1080/13574809.2011.646251>.
- Bourdieu, P., 1972. *Esquisse d'une théorie de la pratique. Précédé de « Trois études d'ethnologie kabyle »*. Genève: Droz.
- Brouwer, J., 2005. A New Old Coat. The reinvention of urban tissues and dwelling types. 246–250 i Komossa m.fl. red. 2005. *Atlas of the Dutch Urban Block*. Bussum: Thoth. 246–250.
- Carmona, M., Heath, T., Oc, T. & Tiesdell, S., 2003. *Public Places – Urban Spaces*. Oxford: Architectural Press.
- Castells, M., 1972. *La question urbaine*. Paris: Maspéro.
- Castex, J., Depaule, J.-Ch. & Panerai, Ph., 1975a. *De l'îlot à la barre : contribution à une définition de l'architecture urbaine : Évolution comparée des modèles architecturaux et des modèles culturels dans la ville industrielle d'Hausmann à Le Corbusier*. Forskningsrapport 0032/75. Association pour le Développement de la Recherche sur l'Organisation Spatiale (ADROS) ; Secrétariat d'Etat à la Culture (SRA). fffhal-03085906f
- Castex, J., Depaule, J.-Ch. & Panerai, Ph., 1975b. *Principes d'analyse urbaine. Evolution comparée des modèles architecturaux et des modèles culturels dans la ville industrielle d'Hausmann à Le Corbusier*. Forskningsrapport, vol. 2. Association pour le Développement de la Recherche sur l'Organisation Spatiale (ADROS) ; Secrétariat d'Etat à la Culture (SRA). fffhal-03085906f
- Ceccato, V., 2019. *En trygg stadsmiljö: Teori och praktik för brottsförebyggande & trygghetsskapande åtgärder*. I samarbete med Vasquez, L., Langefors, L., Canabarro, A., Petersson, R. Stockholm: Institutionen för samhällsplanering och miljö, Kungliga Tekniska Högskolan.
- Choay, F., 1965. *Urbanisme, utopies et réalités*. Paris: Seuil.
- Cuthbert, A., 2007. Urban Design: Requiem for an Era: Review and Critique of the Last 50 Years. *Urban Design International*, 12, 177–223. <https://doi.org/10.1057/palgrave.udi.9000200>.
- De Rossi, M., 2022. Qualities and potential of the courtyard building type in Finnish contemporary urban environment. *Architectural Research in Finland*, [e-tidskrift] 6(1), 9–27 <https://doi.org/10.37457/arf.130434>
- Devillers, C., 1974. Typologie de l'habitat et morphologie urbaine. *L'Architecture d'aujourd'hui*, Juillet/Aout 1974:174. 18–23.

- Dirksmeier, P., 2009. *Urbanität als Habitus. Zur Sozialgeographie städtischen Lebens auf dem Land*. Doktorsavhandling. Universität Bremen. Stadt und Habitus. Die Inkorporierung von Urbanität als Ursache der Urbanisierung. Die Beispiele Bodolz, Tegernsee/Stadt und München. Bielefeld: transcript Verlag.
- Dovey, K. & Pafka, E., 2016. The Science of Urban Design? *Urban Design International*, 21(1), 1–10. <https://doi:10.1057/udi.2015.28>.
- Fainstein, S. & DeFilipis, J. red. 2016. *Readings in Planning Theory*. 4:e utgåvan. Chichester: Wiley Blackwell.
- Febvre, L., 1949 [1922]. *La terre et l'évolution humaine. Introduction géographique à l'histoire*. Avec le concours de Lionel Bataillon. Paris: Éditions Albin Michel.
<http://classiques.uqac.ca/classiques/febvre_lucien/terre_evol_hum_geo_historie/terre.html> [hämtad 1 december 2023]
- Gehl, J., 1980. *Livet mellem husene*. 2:a rev. uppl. Köpenhamn: Arkitektens Forlag.
- Giddens, A., 1976. *New Rules of Sociological Method*. London: Hutchinson.
- Giddens, A., 1981. *A Contemporary Critique of Historical Materialism: Power, Property and the State*. London: Macmillan.
- Giddens, A., 1984. *The Constitution of Society. An outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Gopnik, A., 2016. Jane Jacobs's Street Smarts. What the urbanist and writer got so right about cities – and what she got wrong. Recension av Robert Kanigels Jacobs-biografi "Eyes on the Street: The Life of Jane Jacobs" (Knopf). *The New Yorker*, 19.9.2016. <<https://www.newyorker.com/magazine/2016/09/26/jane-jacobs-street-smarts>> [hämtad 1 december 2023]
- Grönlund, B., 1995. Planmönstren och det urbana. En kommentar till Björn Klarqvists "Staden som helhet". *Arkitekturforskning*, 8(3), 88–96.
- Grönlund, B., 2007. Some notions on urbanity. Proceedings, 6th International Space Syntax Symposium, Istanbul, 2007.
- Gunder, M., Madanipour, A. & Watson V., 2018. *The Routledge Handbook of Planning Theory*. New York & London: Routledge.
- Habermas, J., 1989. *Der philosophische Diskurs der Moderne. Zwölf Vorlesungen*. 2:a uppl. Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft.
- Heinonen, J. & Junnila, S. (2011) Implications of urban structure on carbon consumption in metropolitan areas. *Environmental Research Letters*, 6(1): 014018, 1–9. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/6/1/014018>.
- Jacobs, J., 1961. *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House.
- Komossa, S., Meyer, H., Risselada, M., Thomaes, S. & Jutten, N. red. 2005. *Atlas of the Dutch Urban Block*. Bussum: Thoth.
- Kosonen, L., 2007. *Kuopio 2015: Jalankulku-, joukkoliikenne- ja autokaupunki*. Suomen ympäristö, 34. Helsingfors: Miljöministeriet.

- Linn, B., 1974. *Storgårdskvarteret*. Doktorsavhandling. Kungliga tekniska högskolan. Stockholm: Statens institut för byggnadsforskning.
- Linn, B., 1991. Bebyggelsemönstret som analysmodell. I verket T. Hall, red. 1991 *Perspektiv på planering: frågeställningar och frontlinjer inom planeringshistorisk forskning*. Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet HSFR. Uppsala: Swedish Science Press. 65–72.
- Marcus, L., 2000. *Architectural Knowledge and Urban Form: The functional performance of architectural urbanity*. Doktorsavhandling. Stockholm: Kungliga tekniska högskolan.
- Meyer, H., 2005. The Urban Block as Microcosm of the City. 251–258 I verket: S. Komossa m.fl. red. 2005. *Atlas of the Dutch Urban Block*. Bussum: Thoth. 246–250.
- Nilsson, D., Olsson, K. & Haas, T. Inledning: Stadsbyggandet idag – urbanismer i retorik och praktik. I verket: K. Olsson, D. Nilsson, & T. Haas, red. 2016: *Urbanismer: Dagens stadsbyggande i retorik och praktik*. Lund: Nordic Academic Press.
- Paneraï Ph., 1988. L'étude pratique des plans de ville. *Villes en parallèle*, n°12-13, novembre 1988. Formes urbaines. 100–109.
<https://doi.org/10.3406/vilpa.1988.1561>
- Parkatti, J., 2021. Urban Design: Art, science or a scientifically informed creative practice? *Nordic Journal of Architectural Research*. Proceedings Series 2021-1. Methods in Architectural Research. Toft, A. E., Rönn, M., Andersson, M. red.
- Parkatti, J., 2022. Urbanity as Diversity. On the architectural conditions of urban life. *Architectural Research in Finland*, 6(1), 247–262.
<https://doi.org/10.37457/arf.130434>.
- Rosa, H., 2021. *Resonanz: eine Soziologie der Weltbeziehung*. 2:a uppl. Berlin: Suhrkamp.
- Rådberg, J. & Friberg, A., 1996. *Svenska stadstyper: Historik, exempel, klassificering*. Forskningsrapport. TRITA-ARK-1996. Institutionen för arkitektur och stadsbyggnad. Stockholm: Kungliga tekniska högskolan.
- Selle, K., 2011. »Urbanität« - was ist das? Interdisziplinäre Sondierungen zur Bedeutung eines viel gebrauchten Wortes – mit erstaunlichen Ergebnissen. Urbanität – eine Fortsetzungsgeschichte, Teil 1. PNDonline, 1/2011. 2–16. [online] RWTH Publications RWTH Aachen University.
<<https://publications.rwth-aachen.de/record/184701>> [Besökt 1 december 2023].
- Sitte, C., 2001 [1909]. *Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen. Vermehrt um „Grosstadtgrün“*. 4:e uppl. Wien: Karl Graeser & K^{ie}. 1909. Nytryck. Basel: Birkhäuser.
- Tarbatt J. & Tarbatt C. S., 2020. *The Urban Block: A guide for urban designers, architects and town planners*. London: RIBA.
- Tunström, M., 2016. Urbanism är språk. I verket: K. Olsson, D. Nilsson & T. Haas. red. 2016: *Urbanismer: Dagens stadsbyggande i retorik och praktik*. Lund: Nordic Academic Press. Kap. 3.

Urban Design Compendium, 2007. 2:a utgåvan. English Partnerships: The National Regeneration Agency/The Housing Corporation. London: Llewelyn-Davies.

Wagner, O., 1911. *Die Groszstadt. Eine Studie über diese von Otto Wagner*. Wien: Wien Verlag von Anton Schroll u. Komp.

Wüst, T., 2004. *Urbanität: Ein Mythos und sein Potential*. Doktorsavhandling. 2003. Universität Dortmund. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.